

УДК 34.023

DOI: 10.31359/1993-0941-2018-35-228

О. В. Соїч, аспірант НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Колективні суб'єкти як особливий різновид суб'єктів права

Статтю присвячено обговоренню сутності специфічних ознак і правової природи колективних суб'єктів права. Здійснено огляд сучасного стану наукових досліджень у цій сфері. Установлено, що в загальнотеоретичній площині зазначена проблематика не знайшла належного наукового розроблення. Визначено специфічні ознаки колективних суб'єктів як суб'єктів публічного права. Розглянуто елементи нормативно-правового регулювання деяких колективних суб'єктів публічного права.

Ключові слова: колективний суб'єкт права, юридична особа, правове регулювання, структура суб'єктів права, публічне право.

Розвиток соціальних відносин супроводжується оновленням ролі й правового статусу організацій, котрі входять до правової системи держави або є важливими суспільними інститутами. Як правило, законодавець, регулюючи їх діяльність, зосереджується на тих елементах правового статусу, які є найважливішими з точки зору об'єкта регулювання. Приналежність самих орга-

нізацій до різних сфер суспільних відносин зумовлює відмінності в порядку створення й припинення, у визначенні прав та обов'язків, підстав і порядку відповідальності, у визначенні правового статусу та повноважень їх посадових осіб. У зв'язку з цим у правовій науці виникають значні розбіжності в підходах до тлумачення сутності й змісту колективних суб'єктів права.

Основу дослідження колективних суб'єктів права закладено в працях таких видатних зарубіжних і вітчизняних дослідників, як С. Алексєєв, Д. Бахрах, В. Копейчиков, В. Котюк, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, В. Нерсесянц, Ж.-Ж. Руссо, О. Скаун та ін. Останніми роками опубліковано праці таких дослідників, як О. Парашевіна, Т. Санжарук, Г. Чанишева, І. Доброход, О. Придачук, Т. Фурдик, Ю. Фролов та інших авторів, де проблематика колективних суб'єктів розглядається з точки зору конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та інших галузей права. Унаслідок цього виникають галузеві відмінності в розумінні поняття та властивостей колективних суб'єктів права як правової категорії.

Віддаючи належне внеску дослідників, слід вказати на необхідність розвитку підходів до пізнання правової природи суб'єктів права, а також формування міжгалузевого підходу до тлумачення їх сутності, який би враховував головні прояви їх багатоманітності.

Метою статті є з'ясування ознак колективних суб'єктів як особливого різновиду суб'єктів права в правовому регулюванні та в загальнотеоретичних дослідженнях.

На сучасному етапі вивчення проблематики колективних суб'єктів права у вітчизняній науці можна виділити такі напрями досліджень:

- загальноправові, де сутність і зміст категорії колективного суб'єкта права досліджується за сукупністю ознак, притаманних їм в різних галузях права;

- спеціально-правові, де колективні суб'єкти досліджуються як учасники правовідносин у межах певної галузі, зокрема: конституційного, адміністративного, трудового, виборчого, інформаційного права.

Галузева спрямованість досить часто визначає перелік ознак, які виділяють дослідники, тож порівняння результатів загально-правових і спеціально-правових досліджень дозволить надати характеристику сучасного стану розвитку наукових досліджень у цій сфері.

Вивчаючи властивості індивідуальних і колективних суб'єктів права, Т. Санжарук узагальнює результати порівняння їх правової природи. Так, правовий статус колективного суб'єкта характеризується законодавчо закріпленими правами й обов'язками, чим відрізняється від індивідуального суб'єкта, який натомість володіє «набором прав, свобод, обов'язків». Ключовою категорією, яка характеризує правосуб'єктність колективного суб'єкта права є його компетенція, елементами якої є юридично визначені сфери й об'єкти впливу; повноваження як гарантована законом міра ухвалення рішень; цілі як довгострокова нормативна орієнтація; обов'язковість дій, якими відбувається забезпечення виконання цілей та завдань колективного суб'єкта [12, с. 124, 127].

Переконання О. Парашевіної підтверджують і розширюють наведене. Так, колективний суб'єкт одночасно із індивідуальним є ключовими елементами батьківської категорії «суб'єкт права», яку характеризує співвідношення між «феноменами правових цінностей; впливом на правові цінності; особами, які можуть чи здійснюють вплив на правові цінності». Автор підкреслює, що формування колективного суб'єкта, як і індивідуального зумовлене намаганням певного колективу чи суспільства взагалі реалізувати свій інтерес, втілити в життя певні права або необхідністю виконати окремі обов'язки. Проте, на відміну від індивідуального суб'єкта, реалізація прав відбувається через виділення, відокремлення частини правових якостей, властивостей, інших елементів правової особистості людини із подальшим їх об'єднанням у новій формі. Убачається, що саме цю «форму» наповнюють правовий статус, компетенція й повноваження колективного суб'єкта.

Виникнення колективного суб'єкта права передбачає існування відповідного нормативно-правового регулювання,

яким визначається доцільність та можливість реалізації колективних інтересів у певній сфері суспільних відносин, а також певної організації, на основі якої реалізовується така можливість.

Узагальненням наведених ознак є запропонована О. Парасевичіною дефініція колективного суб'єкта права як «правової особи з колективною правовою формою організації, що набуває правосуб'єктності з моменту її визнання або реєстрації, засновниками (учасниками) якої можуть бути фізичні й юридичні особи, соціальні спільноти і їх об'єднання» [10, с. 652–656].

Проблематика правового статусу колективних суб'єктів права є актуальною й у галузі виборчого права, зокрема у зв'язку з необхідністю визначення ефективного механізму юридичного забезпечення виборчого процесу. Вивчаючи поняття, ознаки та структуру суб'єктів виборчого права, В. Яворський визначає колективні суб'єкти виборчого права як «організовані, відокремлені групи громадян, наділені правами виступати у виборчих правовідносинах єдиною персоніфікованою спільнотою». До числа таких таких суб'єктів автор відносить партії (блоки), виборчі комісії, засоби масової інформації, державні органи тощо. У числі спільних ознак колективних суб'єктів виборчого права визначаються: стійкість організаційної структури або постійність правових норм, які виокремлюють цю групу; наявність внутрішньої організації; наявність специфічних функцій і повноважень, притаманних спільноті як колективному суб'єкту [14, с. 48].

Важливими для розуміння багатоманітності правової природи колективних суб'єктів є їх ознаки в контексті виборчого процесу, охарактеризовані в конституційно-правовому дослідженні Л. Козодоя. Окрім загальної ознаки правосуб'єктності, на основі якої реалізуються права й досягаються цілі політичних партій, дослідник виділяє такі: а) висока концентрація зусиль для досягнення поставленої мети; б) безпосередня зацікавленість у доведенні виборчого процесу до логічного завершення [9, с. 5]. Убачається, що виділення таких властивостей зумовлені спробою автора підкреслити особливий характер впливу цілей

і засобів їх досягнення, обраних засновниками (посадовими особами партій) у виборчому процесі.

Внесок В. Кафарського в розвиток проблематики колективного суб'єкта полягає в осмисленні правової природи політичної партії як добровільного самоврядного громадського об'єднання й колективного суб'єкта державно-політичних відносин. Автор виділяє такі специфічні ознаки політичних партій: а) наявність прав і обов'язків перед суспільством; б) наявність динамічних (визначених політичним становищем партії) і статичних елементів правового статусу. Окремо слід звернути увагу на таку ознаку, як «вплив ідеологічного елементу на осмислене ставлення політичних партій і їх членів до реалізації своїх прав, виконання обов'язків, дотримання заборон, здійснення своїх завдань і функцій щодо інших суб'єктів конституційних відносин» [8, с. 6–7, 38].

З порівняння точок зору Л. Козодой і В. Кафарського вбачається, що однією з особливих ознак колективних суб'єктів є формування цілей їх діяльності під впливом: а) нормативно-правового регулювання (визначеної в законодавстві соціальної ролі політичної партії); б) певної ідеології суспільного розвитку; в) матеріальних і нематеріальних ресурсів, що знаходяться в розпорядженні партії й визначають зміст і характер її суспільно-політичної діяльності, спроможність впливу на політичний процес, участі її членів у здійсненні владних повноважень через діяльність у вищих державних органах.

Дослідження правового статусу вищих навчальних закладів у контексті проблематики регулювання їх організації та діяльності дозволило Ю. Фролову визначити такі специфічні ознаки:

1) наявність особливого механізму організаційного й виконавчо-розпорядчого впливу органів державної влади й публічного управління, який будується з урахуванням особливостей колективного суб'єкта (у контексті — вищого навчального закладу як об'єкта регулювання: мети утворення та діяльності, характеру завдань, функцій та повноважень);

2) притаманність суб'єктам навчально-виховного процесу й організаційно-штатній структурі закладу особливого статусу;

3) наявність особливої системи управління закладом;
4) необхідність отримання ліцензії для ведення статутної діяльності;

5) існування певного порядку вирішення внутрішньо-організаційних завдань, від яких залежить ведення статутної діяльності колективного суб'єкта (у контексті проблематики вищого навчального закладу — кадрових, економічних, організаційних) [13].

У наведеному переліку уточнюється ознака законодавчого визначення прав та обов'язків колективних суб'єктів. Зокрема, вбачається, що правосуб'єктність визначається не лише галузевою належністю колективного суб'єкта (у контексті — вищого навчального закладу), але й особливостями конкретного колективного суб'єкта (у контексті того, за якими певні аспекти функціонування закладу можуть вимагати особливого порядку регулювання, який відрізнятиме його від інших вищих навчальних закладів). Також привертає увагу ознака необхідності отримання ліцензії у встановленому порядку для ведення статутної діяльності, який виражає специфіку колективного суб'єкта як суб'єкта господарської діяльності.

Діяльність колективних суб'єктів права в сфері публічно-правових відносин регулюється Конституцією України й відповідними законодавчими актами. Загалом законодавець по-різному підходить до визначення організаційно-правових засад функціонування колективних суб'єктів права. Так, у ст. 75 Конституції України визначається, що парламентом є Верховна Рада України. У ч. 1 ст. 76 закріплюється її конституційний склад — 450 народних депутатів. Виклад сутнісних ознак колективних суб'єктів, які було виділено вище, обмежується переліком повноважень (завдань) цього органу у статтях 85, 87 Основного Закону.

Разом з тим парламент є складним колективним суб'єктом права, оскільки у його складі передбачається функціонування інших колективних суб'єктів — парламентських фракцій, слідчих комісій, комітетів, діяльність яких регулюється законами Укра-

їни «Про комітети Верховної Ради України» [3], «Про Регламент Верховної Ради України» [6] тощо.

Згідно зі ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України визначається як вищий орган у системі органів виконавчої влади. Статті 116–117 містять перелік повноважень уряду; статті 118–119 характеризують вертикаль виконавчих органів на місцях (місцевих державних адміністрацій), їх функції й повноваження. Положення Закону України «Про Кабінет Міністрів України» розширюють і конкретизують конституційні норми про організаційно-правові засади діяльності уряду, місцевих адміністрацій та органів виконавчої влади [2].

Окремо слід звернути увагу на зміст і порядок затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України як програмного документа (ст. 11 Закону), який систематизує й інтегрує цілі діяльності уряду та виконавчої вертикалі на основі узгоджених політичних позицій та програмних завдань коаліції депутатських фракцій. Цим забезпечується координація діяльності профільних міністерств у досягненні стратегічних пріоритетів розвитку держави. Кабінет Міністрів України є складним колективним суб'єктом права, при якому можуть створюватися консультативно-дорадчі органи (наприклад, чинний Офіс реформ [11]).

Аналіз інших нормативно-правових актів свідчить, що загальноприйнятим підходом є визначення того чи іншого колективного суб'єкта права у сфері державного управління як державного органу (підрозділу державного органу), уповноваженого виконувати певні функції у визначеній сфері (сферах) відання. Відмінності між ними виявляються через порядок створення (заснування), у питаннях підпорядкування (індивідуальному або вищому керівному колективному суб'єкту), порядку здійснення повноважень, виконання специфічних функцій і завдань.

Основи правового статусу колективних суб'єктів права у сфері місцевого самоврядування встановлюються нормами розділу XI Конституції України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4]. У нормах Закону наведено визначення таких колективних суб'єктів права, як територіаль-

на громада, представницький орган місцевого самоврядування, районні й обласні ради, органи самоорганізації населення, асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання. Первинним суб'єктом місцевого самоврядування визначається територіальна громада села, селища, міста; інші органи й форми організації місцевого самоврядування утворюються (обираються) територіальною громадою. У Законі сформульовано основні принципи й механізми здійснення місцевого самоврядування колективними суб'єктами права (органами місцевого самоврядування) й індивідуальними (посадовими особами органів місцевого самоврядування та депутатами місцевих рад [7]). Депутати місцевих рад також можуть створювати при місцевих радах комісії й фракції, що дозволяє говорити про місцеві ради як складні колективні суб'єкти права.

Діяльність колективних суб'єктів права у сфері функціонування інститутів громадянського суспільства регулюється законами України «Про громадські об'єднання» [1] та «Про політичні партії в Україні» [5]. Для визначення поняття політичних партій і громадських організацій законодавець застосовує схожу формулу — «добровільне об'єднання громадян». Відмінності між ними полягають у нормативних вимогах до легітимізації такого об'єднання, а також сфери суспільних відносин, на які спрямовується діяльність цих об'єднань.

Так, політичні партії мають бути зареєстрованими згідно з законом; вони об'єднують «прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян». Політичні партії є ланкою механізму реалізації народовладдя через їх участь у виборах та інших політичних заходах.

У свою чергу, громадські організації створюються з метою «здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів». Відмінністю громадських організацій від інших розглянутих вище колективних суб'єктів права є можливість участі в них не лише фізичних, але й юридичних осіб приватного права.

Узагальнення всього наведеного дозволяє зробити такі висновки. Проблематика колективного суб'єкта права як об'єкта загальнотеоретичного дослідження на сучасному етапі не знайшла належного наукового розроблення. З одного боку, практично відсутні комплексні дослідження правового статусу й регулювання конкретних сферах суспільних відносин за участю колективних суб'єктів права. З другого боку, спостерігається якісний рівень розвитку правового регулювання публічно-правової сфери, що об'єктивно зумовлено перебігом процесів державотворення. Таким чином, виникають «прогалини» в науково-практичному пізнанні ролі колективних суб'єктів права в приватно- та публічно-правових відносинах. Унаслідок цього правове регулювання відносин за участю колективних суб'єктів права може виявитися неефективним через складність самого суб'єкта.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в проведенні ґрунтового загальнотеоретичного дослідження правової природи колективних суб'єктів права з метою врахування специфіки суб'єкта в різних сферах суспільних відносин і виявлення недоліків у правозастосовній практиці.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про громадські об'єднання» № 4572-VI від 22.03.2012 : станом на 23.03.2017 / Верхов. Рада України // Законодавство України : [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 09.07.2017). — Назва з екрана.
2. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» № 794-VII від 27.02.2014 : станом на 21.02.2017 / Верхов. Рада України // Законодавство України : [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 09.07.2017). — Назва з екрана.
3. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» № 2790-XII від 17.11.1992 : станом на 06.12.2016 / Верхов. Рада України // Законодавство України : [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> (дата звернення: 09.07.2017). — Назва з екрана.
4. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 04.06.2017 : станом на 09.02.2017 / Верхов. Рада

- України // Законодавство України : [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 09.07.2017). — Назва з екрана.
5. Закон України «Про політичні партії в Україні» № 1540-19 від 26.11.2016 : станом на 06.10.2016 / Верхов. Рада України // Законодавство України : [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (дата звернення: 09.07.2017). — Назва з екрана.
 6. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» № 1861-VI від 10.02.2010 : станом на 21.12.2016 / Верхов. Рада України // Законодавство України : [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 09.07.2017). — Назва з екрана.
 7. Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» № 1971-19 від 16.04.2017 : станом на 22.03.2017 / Верхов. Рада України // Законодавство України : [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93-15> (дата звернення: 09.07.2017). — Назва з екрана.
 8. Кафарський В. І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / В. І. Кафарський ; Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — Київ : [б. в.], 2010. — 41 с.
 9. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Л. М. Козодой ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — Київ : [б. в.], 2006. — 20 с.
 10. Паращевіна О. А. Деякі проблеми класифікації колективних суб'єктів права / О. А. Паращевіна // Актуал. проблеми держави і права. — 2011. — № 62. — С. 651—658.
 11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Офісу реформ» від 11.10.2016 № 768 / Верхов. Рада України // Законодавство України : [сайт]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/768-2016-п> (дата звернення: 09.07.2017). — Назва з екрана.
 12. Санжарук Т. О. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права / Т. О. Санжарук // Актуальні проблеми держави і права. — 2005. — № 25. — С. 122—128.
 13. Фролов Ю. М. Вищі навчальні заклади України у системі колективних суб'єктів адміністративного права : монографія / Ю. М. Фролов. — Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ : НікаНова, 2014. — 431 с.
 14. Яворський В. Д. Суб'єкти виборчого права України: поняття, ознаки та їх види / В. Д. Яворський // Держ. буд-во та місц. самоврядування. — 2002. — № 4. — С. 45—50.

О. В. Соич

Коллективные субъекты как особый вид субъектов права

Статья посвящена обсуждению сущности, признаков и правовой природы коллективных субъектов права. Проведен обзор современных научных исследований в этой сфере. Установлено, что в общетеоретической плоскости данная проблематика не нашла должной научной разработки. Предложен авторский взгляд на структуру коллективных субъектов права, в котором выделены субъекты 1-го уровня (индивидуальные и простые субъекты) и 2-го уровня (сложные субъекты). Рассмотрены элементы нормативно-правового регулирования некоторых коллективных субъектов публичного права.

Ключевые слова: коллективный субъект права, юридическое лицо, правовое регулирование, структура субъектов права, публичное право.

O. Soich

Collective subjects as special kinds of subjects of right

The article is devoted to discussing the specifics of the essence, features and legal nature of collective subjects of law. There have been review of the current state of scientific research in this field.

It was found, that in the modern domestic science there are such major areas of study of collective subjects of law. In studies of common — by the totality of common features inherent in various types of legal relationships; in special legal research — by the set of features inherent in a particular field of law. In comparison with special legal studies, in the general theoretical plane, this problem has not found proper scientific development.

It was found, that there are such common features of collective subjects of law as competence, authority, binding action. The combination of these properties involves the development of appropriate legal regulation. Also are the stability of the organizational structure, or the continuity of the legal rules that distinguish this organization; availability of internal structure and organization of its components; the presence of specific functions and powers inherent to the organization as a collective entity. The purpose of the collective subjects is realization of the collective's or social group's interest. This process takes place through the allocation, separation of the part of the legal qualities, properties, and other elements of the legal personality of the person with their subsequent unification of the form of the collective subject of law.

Sectoral approaches to the vision of the essence of collective subjects are determined by the peculiarities of the subject of legal regulation. Thus, in electoral law they are characterized as organized, separate groups of citizens, who have acquired the right, in the established order, to represent their own interests in the electoral legal relations as community. Here, the collective subjects of law have such specific features as acquisition of rights and responsibilities to society; availability of dynamic and static elements of legal status; the existence of a certain ideology of social development, which determines the activities of the organization and its structural bodies, etc.

In addition, it considered the specific features of such collective subjects of public law as the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine. It was found that the conventional approach is the definition of collective subjects of law in public administration as a public authority, authorized to perform certain functions in a particular field of competence. Differences between state bodies are due through the order of foundation, in terms of subordination, in the procedure for the exercise of powers, in performing of specific functions and tasks

In addition, it considered the elements of legal regulation of some collective subjects of public law as territorial communities, civic organizations and political parties.

Key words: *collective subject of law, legal entity, legal regulation, structure of subjects of law, public law.*